

Anzelm Janusz Szejnke

Zapoznane szczegóły wrocławskiego etapu życia kardynała Stefana Wyszyńskiego

---

Studia Wrocławskie 6, 452-459

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O. ANZELM JANUSZ SZTEINKE OFM

ZAPOZNANE SZCZEGÓŁY WŁOCŁAWSKIEGO ETAPU ŻYCIA KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO

Diecezja wrocławska, dumna z faktu, że spośród jej kapłanów wyszedł kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski (1901-1981), wykorzystała obchodzone ostatnio rocznice: 50-lecia jego powołania na biskupa lubelskiego i 100-lecia urodzin do wydania kilku opracowań poświęconych wrocławskiemu okresowi jego życia.¹ W zaprezentowanym w nich wieloaspektowym i niemal wszechstronnym ujęciu zabrakło wiadomości, że podczas studiów w tutejszym Wyższym Seminarium Duchownym (1920-1924) wstąpił on do III Zakonu św. Franciszka z Asyżu. Jednak w wydanej równocześnie historii tegoż seminarium napisano nie tylko o obecności III Zakonu we wspomnianej uczelni, ale nawet podkreślono, iż należeli doń niemal wszyscy alumni.² Konfrontacja tegoż stwierdzenia z wypowiedziami samego Prymasa Tysiąclecia, znanymi piszącemu już dużo wcześniej,³ ale upowszechnionymi w 2002 roku w odrębnej publikacji,⁴ umożliwi bliższe naświetlenie tej sprawy. Warto przy tej okazji pokusić się także o zbadanie innych relacji ks. prof. S. Wyszyńskiego z klasztorem Braci Mniejszych we Wrocławku.

1. Tercjarz franciszkański

Zapoznajmy się najpierw ze świadectwami zainteresowanego. Otóż Kardynał Prymas swoją przynależność do III Zakonu po raz pierwszy oficjalnie ujawnił 19 listopada 1959 r. w liście skierowanym do prowincjałów z okazji jubileuszu 750. rocznicy istnienia Zakonu Braci Mniejszych:

„Polskie zakony franciszkańskie, nawiązując do tej rocznicy i pragnąc wykorzystać ją dla swego duchowego dobra, zwróciły się do nas jako do Legata Stolicy Apostolskiej z prośbą o przyjęcie od nich również odnowienia profesji świętej i o nasz udział w związanych z tym uroczystościach.⁵ Ochotnym sercem spełniamy to pragnienie, gdyż zdajemy sobie sprawę ze znaczenia franciszkańskich Reguł w dziejach Kościoła i ponieważ jako tercjarz franciszkański czujemy się do duchowej wspólnoty z wielką franciszkańską rodziną, skupiającą w sobie olbrzymie rzesze zakonników, zakonnic i tercjarzy świeckich w całym świecie”.⁶

Przemawiając do tercjarzy 1 sierpnia 1971 r. na Jasnej Górze podczas obchodów 750. rocznicy powstania III Zakonu, powiedział nieco dokładniej:

„Was zachęcam do dalszej pracy i do szukania nowych dróg – do swobodnego na czasy dzisiejsze »aggiornamento« życia franciszkańskiego, a zwłaszcza Trzeciego Zakonu. Mnie również Bóg pozwolił rozmiłować się we wspaniałym wzorze świętego Franciszka. Jestem tercjarzem franciszkańskim od czasów kleryckich”.⁷

Dalsze szczegóły zawarł w liście do brata Juwentyna Młodożeńca OFM Conv. z dnia 30 czerwca 1974 roku:

„Dziękuję całym sercem za modlitwy w mej intencji przy grobie św. Ojca Franciszka z Asyżu. Muszę wyznać, że myślą jestem tam niemal każdego dnia, bo taki mam zwyczaj uciekać się do mojego Patrona w Trzecim Zakonie Tercjarzy, do którego należę od czasów seminarium duchownego”.⁸

Alojzy Pańczak OFM, zestawiając te wypowiedzi, zaznaczył wszakże: „Poszukiwania dokumentów w postaci wpisu do księgi profesji czy Reguły świadczące o wstąpieniu Ks. Prymasa do tercjarstwa nie dały rezultatu”.⁹ Rzeczywiście, taka dokumentacja przepadła w czasie II wojny światowej. Istnieją jednak inne przekazy, które pozwalają nam poznać okoliczności powstania kongregacji tercjarzkiej wśród alumnów Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Otóż w 1937 r., z okazji 45-lecia jej istnienia oraz 25. rocznicy erekcji samodzielnej kongregacji seminaryjnej, urządzono akademię.¹⁰ Podczas niej wygłoszono referat, w którym podano nieco historii:

„Koło Tercjarzy powstało w Seminarium w roku 1892. Do roku 1911 zależało ściśle od Zgromadzenia III Zakonu św. Franciszka przy klasztorze OO. Reformatów we Włocławku. Pod koniec roku 1911 J.E. Ks. Biskup Zdzitowiecki dokonał kanonicznej erekcji Zgromadzenia w Seminarium i odtąd stanowi ono samodzielną organizację. Od początku swego istnienia do czasów ostatnich wychowało ono w duchu franciszkańskim kilkuset alumnów, a prócz tego dało początek niemal wszystkim organizacjom, istniejącym obecnie na terenie Seminarium”.¹¹

Ta zwięzła informacja wymaga usytuowania w kontekście historycznym, tym bardziej że wobec braku innych źródeł stała się jedynym przekazem. Zastanawiając się nad datą pojawienia się III Zakonu wśród kleryków seminarium we Włocławku, czyli rokiem 1892, nietrudno odgadnąć, że stało się to pod wpływem nauczania Ojca Świętego Leona XIII. On to, poczynawszy od 1882 roku, czyli obchodów 700-lecia urodzin św. Franciszka z Asyżu, aż do końca swego pontyfikatu (1903), poświęcił sprawie III Zakonu Franciszkańskiego łącznie 70 wystąpień (dokumenty, listy, przemówienia).¹² W 1882 r. zwrócił się do biskupów całego świata z takim apelem:

„Przyłóżcie się do tego, aby powszechnie znano i ceniono Trzeci Zakon. Czuwajcie, aby ci, którzy mają pieczę nad duszami, nauczali starannie o tym, czym jest III Zakon, że jest dla wszystkich dostępny, jakimi został wyposażony przywilejami dla zbawienia dusz i jak wielkie korzyści daje rodzinom i społeczeństwu”.¹³ Papieską wizję III Zakonu Franciszkańskiego można streścić w ten sposób:

„Założony przez św. Franciszka okazał się opatrnościową instytucją, która przyczyniła się do odrodzenia moralnego i religijnego swojej epoki. Mimo upływu lat przed tercjarstwem stoi takie samo zadanie: uratowanie i odnowienie świata, umocnienie wiary, przestrzeganie w życiu publicznym zasad Ewangelii, zatrzymanie wrogich światu sił i przeprowadzenie reformy społecznej. Do tercjarzy należy przemyślenie i podjęcie tych wyzwań”.¹⁴

Bez wątpienia tymi wytycznymi kierowali się przełożeni włocławskiego Wyższego Seminarium Duchownego, zaprowadzając w 1892 r. tercjarstwo wśród alumnów. Tę ważną decyzję podjął ówczesny rektor ks. Stanisław Chodyński (1836-1919), zapewne w konsultacji z biskupem ordynariuszem Aleksandrem Kazimierzem Bereśniewiczem (1823-1902). Wszystko jednak wskazuje, że inicjatywa w tym względzie wyszła od miejscowego brata mniejszego o. Ksawerego Sforskiego (1826-1911), spowiednika wspomnianego biskupa oraz alumnów.¹⁵ On też był pierwszym opiekunem grupy kleryków-tercjarzy, działającej do ukazu tolerancyjnego cara Mikołaja II z 1905 r. konspiracyjnie, podobnie jak cała kongregacja III Zakonu przy klasztorze. W związku z tym nie prowadzono, za zgodą Stolicy Apostolskiej, żadnych ksiąg.¹⁶ Trzej wyżej wymienieni ludzie Kościoła doskonale rozumieli, że rozpowszechnianie III Zakonu Franciszkańskiego w diecezji, zgodnie z poleceniem Stolicy Apostolskiej, należy zacząć od kleryków. Jako tercjarze z większym przekonaniem będą go szerzyli wśród wiernych, gdy po przyjęciu święceń kapłańskich pójdą do pracy parafialnej. Wolno sądzić, iż podjęte już badania nad postacią bpa A.K. Bereśniewicza wprowadzą jakieś nowe szczegóły do zaprezentowanych tu wstępnie ustaleń.¹⁷

Dzięki wspomnianemu ukazowi tolerancyjnemu III Zakon św. Franciszka zyskał w następnych latach bardziej korzystne warunki zewnętrzne dla swej działalności. Lepiej zaś zachowane źródła pozwalają nam więcej o nim powiedzieć. Kolejny biskup kujawsko-kaliski, Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1854-1927), sam zostawszy tercjarzem, gorliwie propagował III Zakon Franciszkański w swej diecezji. W 1909 roku wydał specjalne rozporządzenie w tym względzie. We Włocławku propagowaniem III Zakonu mieli się zajmować bracia mniejsi, a więc wzmiankowany już o. K. Sforski, a następnie o. Feliks Dwornicki (1877-1969).¹⁸ Ten ostatni był jednym z czterech kapła-

nów przybyłych z Galicyjskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych, dzięki staraniom bpa S.K. Zdzitowieckiego podjętym w celu odrodzenia życia zakonnego w jego diecezji. O. Feliks przez dwanaście lat (1907-1919) pracował gorliwie na tym odcinku. Ponadto wydawał pomoce dla członków III Zakonu, a w 1917 r. rozpoczął edycję miesięcznika „Głos św. Franciszka”.¹⁹ Jego pracę od 15 marca 1919 r. kontynuowali zakonnicy Prowincji Matki Bożej Anielskiej, którzy już we wrześniu tegoż roku zorganizowali we Włocławku I Kongres Tercjarski w Polsce, z udziałem miejscowych biskupów.²⁰

W ramach tego dynamicznego rozwoju tercjarstwa we Włocławku doszło do usamodzielnienia się III Zakonu w seminarium pod koniec 1911 r. Stało się zaś to dzięki ks. Piotrowi Czapli (1868-1928), ojcu duchownemu w latach 1904-1925.²¹ Wolno zatem sądzić, że właśnie on, jako opiekun seminaryjnego koła tercjarskiego, przyjął do III Zakonu Stefana Wyszyńskiego, alumna Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku w latach 1920-1924.²² Ten ostatni, jak sam zaświadczył, za patrona drogi tercjarskiej obrał sobie św. Franciszka z Asyżu. Jako członek III Zakonu uwzględnił ideały franciszkańskie także w spotkaniach formacyjnych Bractwa Abstynencyjnego, którego był prezesem (1923-1924).²³

W zasadzie to wszystko, co na obecnym etapie badań możemy powiedzieć na temat przynależności późniejszego Prymasa Tysiąclecia do III Zakonu św. Franciszka. Trudno jednak na tej konstatacji poprzestać. Warto już teraz zastanowić się nad przyczynami tak dużej popularności tej formy życia franciszkańskiego wśród włocławskiej młodzieży duchownej. Co sprawiało, że tak licznie garnęła się do III Zakonu. Przypomnijmy, że w ciągu 45 lat jego istnienia (1892-1937) zapisało się doń kilkuset alumnów, a więc niemal wszyscy. Wydaje się, że był to wpływ wspomnianego już nauczania Ojca Świętego Leona XIII, jego osobistego zaangażowania i przykładu, wszak sam był tercjarzem, podobnie zresztą jak jego poprzednik, bł. Pius IX, oraz wszyscy następcy na Stolicy Piotrowej, aż do bł. Jana XXIII włącznie. Oni zresztą też podkreślali wielkie znaczenie tercjarstwa franciszkańskiego dla życia Kościoła.²⁴ Dalej, zadziałał tu przykład bezpośrednich przełożonych seminarium i biskupów włocławskich. Oprócz już wspomnianego S.K. Zdzitowieckiego godzi się wymienić także bpa Karola Mieczysława Radońskiego (1883-1951). Sprzyjał temu wreszcie zyczliwy dla III Zakonu klimat, jaki wyłania się z kart urzędowego organu diecezji. Obok zarządzeń i sprawozdań²⁵ pojawiały się w nim również bardzo osobiste teksty, jak choćby opublikowana w 1916 r. wypowiedź i zachęta kapłana tercjarza brata Vianneya.²⁶

Na te oraz inne pytania będzie można odpowiedzieć wyczerpująco w przyszłym obszernym studium, do podjęcia którego pragnę zachęcić moim

obecnym przedłożeniem. Perspektywa jego rezultatu zapowiada się bardzo obiecująco. Wszystkie bowiem dotąd znane przesłanki prowadzą do wniosku, że seminarium wrocławskie datą zaprowadzenia III Zakonu św. Franciszka oraz jego masowością nie tylko wysunęło się na pierwsze miejsce wśród podobnych mu uczelni na ziemiach polskich.²⁷ Wydało ponadto ze swego grona tak wybitnych mężów Kościoła w Polsce, jak biskup lubelski Marian Leon Fulman (1866-1945),²⁸ sługa Boży Kardynał Stefan Wyszyński czy błogosławieni kapłani Męczennicy II wojny światowej: Józef Kurzawa (1910-1940) i Leon Nowakowski (1913-1939).²⁹

2. Relacje z klasztorem franciszkanów-reformatów we Wrocławku

Szczupłość źródeł powoduje, że niewiele możemy powiedzieć na temat relacji ks. S. Wyszyńskiego z miejscowym klasztorem. Warto zatem odnotować każdy, nawet najdrobniejszy szczegół w tej mierze. Trzeba wspomnieć, że jeden z jego profesorów seminaryjnych i współzałożyciel bliskiego mu Stowarzyszenia Księży Charystów Diecezji Wrocławskiej, do którego zresztą potem należał, a mianowicie ks. Ludwik Wasilkowski (1890-1942), wstąpił w 1934 roku do Zakonu Braci Mniejszych w Prowincji Matki Bożej Anielskiej z domem głównym w Krakowie, a więc do tej samej jednostki administracyjnej, do której przynależał klasztor wrocławski. W pełni go tu doceniono, powierzając mu wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym Prowincji. Tutaj też owocnie pracował naukowo. Wprawdzie po czterech latach przeszedł do Kongregacji Filipinów w Gostyniu, niemniej później zafalował swego kroku i zamierzał powrócić do rodziny franciszkańskiej, czemu znowu przeszkodziła choroba tyfusu plamistego, w wyniku której zmarł w 1942 roku, w wieku 52 lat.³⁰

Wiadomo natomiast, że ks. prof. S. Wyszyński we Wrocławku na pewno zetknął się z o. Wincentym Rejmerem (1880-1968), gwardianem klasztoru wrocławskiego w latach 1930-1936. Jako Prymas, na prośbę prowincjała o. Maurycego Przybyłowskiego, przesłał mu w 1965 r. pismo z okazji 60-lecia kapłaństwa, a trzy lata później na wiadomość o jego śmierci nadesłał list kondolencyjny. Obydwa te pisma publikujemy w całości.³¹

Prymas Polski

Warszawa, dnia 10 września 1965
Nr 3391/65/P.

Drogi Ojcze Jubilacie.

Na piękny dzień jubileuszu 60-lecia kapłaństwa ślę Ojcu słowa braterskiego uznania za gorliwą pracę kapłańską na niwie Chrystusowej w świętym mieście Jeruzalem, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie dnia 25 września 1905 r. jako członek Kustodii Ziemi Świętej i gdzie pełnił piękną rolę stróża Grobu Zbawicie-

la, nauczyciela i dyrektora sierocińca przy klasztorze Najświętszego Zbawiciela. Wyrzucony z Ziemi Świętej, nie przestał Ojciec ofiarnie pracować jako duszpa-sterz w Rosji w okresie rewolucji. Powróciwszy zaś do Ojczyzny, był wzorowym przełożonym klasztorów w Bieczu, Lwowie, Włocławku, Przemyślu i w Krakowie. Nigdy nie przerwał żywego kontaktu z Kustodią Ziemi Świętej i pozostał niez mordowanym spowiednikiem i kierownikiem duchowym wielu Zgromadzeń. Równocześnie przesyłam serdeczne życzenia obfitych łask Bożych i opieki Matki Bożej Częstochowskiej, Wspomożycielki Wiernych, na dalsze lata ofiarnej służby Kościołowi.

Oddaję Drogiego Ojca Jubilata pod szczególną opiekę Matki Bożej Jasnogórskiej i ślę błogosławieństwo prymasowskie.

In caritate fraterna

L. s.

+ Stefan Kard. Wyszyński

Przewielebny
O. Wincenty Rejmer O.F.M.
Kraków

*

Prymas Polski

Warszawa, dnia 12 lutego 1968 r.
N. 349/68/ P.

Drodzy Ojcowie,

Z głębokim współczuciem przyjąłem wiadomość o śmierci Ojca Wincentego Rejmera. Zapamiętałem Jego szlachetną postać z czasów pracy Jego we Włocławku, gdzie przez długie lata był cenionym spowiednikiem kapłanów i Alumnów Seminarium.

Polecam Duszę Jego Bogu, by okazał swoją Miłość Wiernemu Słudze Swemu i wzorowemu zakonnikowi. Całej Rodzinie zakonnej przesyłam wyrazy współnoty braterskiej i czci oraz prymasowskie błogosławieństwo.

+ Stefan Kard. Wyszyński

Czcigodny O. Gwardian
Zakonu OO. Reformatorów, Kraków

* * *

Zakończę własnym wspomnieniem. Gdy jako nowo wybrany prowincjał Prowincji Matki Bożej Anielskiej w dniu 9 lutego 1979 r. składałem Księdzu Prymasowi oficjalną wizytę, chciałem pod koniec naszej rozmowy nakłonić Dostojnego Interlokutora do wspomnień związanych z przedwojennym miejscem Jego pracy, czyli z Włocławkiem. W nadziei, że wśród tych reminiscencji znajdą się jakieś wątki o naszym klasztorze, wyznałem, że pochodzę z tegoż miasta. Kardynał Wyszyński, trawestując słowa wypowiedziane ongiś do Jezusa w związku z Jego pochodzeniem z Nazaretu, z właściwą sobie autoironią odpowiedział: „A cóż dobrego może być z Włocławka?”.

W taki oto sposób niepowodzeniem skończyła się próba pomnożenia przez historyka świadectw o związkach przyszłego Prymasa Polski z klasztorem Braci Mniejszych we Włocławku. Musimy zatem porzucić na tych, które wcześniej utrwalono.

PRZYPISY

¹ *Tu uczył się, wzrastał i pracował. Prymas Tysiąclecia Stefan Wyszyński w diecezji włocławskiej*, Włocławek 1996; *Włocławskie dzieje ks. Stefana Wyszyńskiego*, „Ateneum Kapłańskie” 136(2001), z. 3, s. 404-526; „Studia Włocławskie” 4(2001) – dedykacja, słowo wstępne i trzy artykuły. Ponadto opublikowano zbiór artykułów ks. S. Wyszyńskiego ogłoszonych w „Ładzie Bożym” w latach 1945-1946 – *Ład w myślach*, Włocławek 2001, a także wybór artykułów z „Ateneum Kapłańskiego” (1926-1939).

² W. F r a t c z a k, *W okresie międzywojennym*, w: *Od wieków kształci pasterzy. Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku*, Włocławek 1994, s. 21; t e n ż e, *Kościół rzymskokatolicki we Włocławku w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, pod red. Jacka Staszewskiego, t. 2, Włocławek 2001, s. 228-229 (w obydwu artykułach błędna data powołania tercjarstwa wśród kleryków – 1882 rok, a powinien być 1892, por. przyp. 11); T. M i c h a ł s k i, *Ojcowie duchowni*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, Włocławek 1997, s. 146.

Przykładowo można podać, że w roku seminaryjnym 1922/23 na ogólną liczbę 53 alum-nów w seminarium włocławskim do tercjarstwa należały 44 osoby – „Przedświt”. *Czasopi-smo Polskiej Młodzieży Duchownej* 5(1923), z. 2, s. 30, [32].

³ Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie, Acta originalia Conventus Cracoviensis O.F.M. A.D.1959, tu oprawiony list kard. Stefana Wyszyńskiego do polskich braci i sióstr w św. Franciszku z okazji 750-lecia istnienia Zakonu Braci Mniejszych; „*Pietas et Studium*”. *Pismo Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji Matki Bożej Anielskiej w Krakowie* 16(1971), s. 104 – List do prowincjałów franciszkańskich w związku z jubileuszem 750- lecia III Zakonu Franciszkańskiego; „*Acta Ordinis Fratrum Minorum*” 90(1971), s. 326-327.

⁴ A. P a Ń c z a k, *Ksiądz Kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski i Tercjarz Franciszkański*, Poznań 2002, s. 6-7.

⁵ Zapowiadane tu uroczystości, w Niepokalanowie, niestety nie odbyły się prawdopodobnie dlatego, że Ksiądz Prymas żywił żal do jednego z duchowych synów św. Franciszka za wyniesienie Najświętszego Sakramentu z likwidowanej przez władze miasta kaplicy w szpitalu w Elblągu. – Wedle współczesnej zasłyszanej przez autora opinii, która jednak wymaga weryfikacji źródłowej.

⁶ A. P a Ń c z a k, *Ksiądz Kardynał...*, dz. cyt., s. 6.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. 6-7.

⁹ Tamże, s. 6.

¹⁰ *Alumn tercjarz, 45-lecie Tercjarstwa w Seminarium Duchownym*, „*Kronika Diecezji Włocławskiej*” (KDWł) 31(1937), s. 203-204.

¹¹ Tamże.

¹² *Franciszkański Zakon Świeckich*, pod red. J. Wojas i A. Pańcza, Kraków – Warszawa 2000, s. 37.

¹³ Tamże, s. 36.

¹⁴ Tamże, s. 37.

¹⁵ A.J. S z t e i n k e, *Sforski (Sworski) Narcyz Marcelin, w zakonie Ksawery (1826-1911)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 36, Warszawa – Kraków 1995-1996, s. 433-434; T. M i c h a ł s k i, *Ojcowie duchowni*, art. cyt., s. 144; L. J ę d r z e j c z a k, *Ojciec Ksa-*

wery Sforski OFM – niestrudzony spowiednik i kierownik duchowy, „Via Consecrata”, 2002, nr 9, s. 37-38.

¹⁶ P. Mi s z e w s k a, *Istnienie i rozwój Sióstr Trzeciego Zakonu we Włocławku*, w: *Pierwszy Kongres Tercjarski Polski. Ilustrowana Księga Pamiątkowa*, Kraków 1921, s. 63.

¹⁷ Zainicjowano je w związku z ogłoszeniem w diecezji włocławskiej roku 2002 rokiem biskupów A.K. Bereśniewicza i S.K. Zdzitowieckiego dla upamiętnienia 100-lecia śmierci pierwszego i rozpoczęcia rządów przez drugiego. Obiecująco przedstawia się artykuł R. A n d r z e j e w s k i e g o, *W obronie prześladowanego Kościoła i Narodu*, „Ład Boży” (dod. do „Niedzieli”) 2002, nr 21-23. W opracowaniu przygotowywanym przez W. K u j a w s k i e g o na razie nie pojawił się wątek tercjarski. – Informacja ustna udzielona autorowi w dniu 20 września 2002 r. we Włocławku.

¹⁸ *Trzeci Zakon św. Franciszka*, KDWi 3(1909), s. 305-309 oraz osobna odbliska pt. *O Trzecim Zakonie św. Franciszka w Diecezji Kujawsko-Kaliskiej*, b.m. i r.w.

¹⁹ W. F r a t c z a k, *Włocławskie czasopisma kościelne w latach 1898-1939*, Włocławek 1998, s. 6, 42-44; *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, Warszawa 1981, s. 118-119 (nieścisłości w życiorysie i niekompletna bibliografia), por. moje uwagi recenzyjne w „Studiach Franciszkańskich” 8(1997), s. 424; A.J. S z t e i n k e, *Kościół Wszystkich Świętych i Klasztor Franciszkanów-Reformatów we Włocławku 1625-1997*, Włocławek 1998, s. 44-45.

²⁰ KDWi 13(1919), s. 92, 256; *Pierwszy Kongres Tercjarski Polski*, dz. cyt., passim.

²¹ M. M o r a w s k i, *Ksiądz Piotr Czaplą*, KDWi 22(1928), s. 117; T. M i c h a ł s k i, *Ojcowie duchowni*, art. cyt., s. 146.

²² Tercjarstwo w tym czasie prowadziło ożywioną działalność w seminarium włocławskim, o czym świadczą publikowane sprawozdania – zob. np. „Przedświt” 4(1922), z. 2, s. 30-31; 5(1923), z. 2, s. 31-[32]; 6(1924), z. 1, s. 31, z. 2/3, s. 54.

²³ M.P. R o m a n i u k, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia*, [t. 1], Warszawa 1994, s. 66.

²⁴ *Franciszkański Zakon Świeckich*, dz. cyt., s. 38-40.

²⁵ KDWi 11(1917), s. 283; 12(1918), s. 366; 13(1919), s. 208; 14(1920), s. 122, 126-127; 15(1921), s. 106-107, 166-168, 184-186; 20(1926), s. 277-282; 23(1929), s. 253; 28(1934), s. 29-30; 29(1935), s. 91-92; 30(1936) s. 276; 31(1937), s. 87-88, 203-204, 269-272, 346, 365-366; 32(1938), s. 154-156; 33(1939), s.121-124, 187, 218-219.

²⁶ *W sprawie tercjarstwa*, KDWi 10(1916), s. 352-355.

²⁷ Historia III Zakonu w Polsce wciąż pozostaje dziedziną słabo opracowaną. W moich poszukiwaniach historycznych natrafiłem na istnienie tercjarstwa w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu, które tam erygowano w 1920 r. Pozostawało ono pod opieką klasztoru św. Kazimierza w Krakowie, który również należał do Prowincji Matki Bożej Anielskiej. Materiały do jego działalności przechowuje Biblioteka wspomnianego seminarium w dziale rękopisów, sygn. G. 962, 1294.

²⁸ „Pietas et Studium“ 17(1972), nr 1-4. *Księga Pamiątkowa z okazji 750-lecia istnienia Świeckiej Rodziny Św. Franciszka czyli Trzeciego Zakonu*, Kraków 1972, s. 211 (mszp.).

²⁹ *Męczennicy za wiarę 1939-1945*, Warszawa 1996, s. 258-260, 263-265.

³⁰ K. R u ł k a, *Wasilkowski Ludwik*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, Warszawa 1983, s. 375-379; B. B r z u s z e k, *Ksiądz Ludwik Wasilkowski i jego podręcznik dogmatyki*, „Studia Franciszkańskie” 3(1988), s. 193-201.

³¹ Pisma zachowane w teczce personalnej o. Wincentego Rejmera w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.